

madde : Qisragan Ibrahim Hilmi

A. Br. : c. VI , s. 399

B. L. : c. II , s. 2670

F. A. : c. — , s. —

M. L. : c. III , s. 211

T. A. : c. XI , s. —

26 AGUSTOS 199

KİTABİYAT

Tarihi, Tarihçi Olmayana Sunmak

EMRE YALÇIN

John Freely, tarih meraklılarının aşına olduğu bir isim. Özellikle Robert Kolej'den meslektaşı Hillary Sumner-Boyd ile birlikte yazdığı ilk kitabı *Strolling Through Istanbul* (1972) uzun yıllar İstanbul'la ilgili başlıca rehber kitaplardan birisi olarak revaçta kaldı. Freely aslında tarih ya da edebiyat eğitimi almış biri değil. İlginç bir hayat hikâyesi var: 1926'da New York'ta doğdu, İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında ABD bahriyesinde görevli olarak Çin ve Burma'da bulundu. New York Üniversitesi'nde fizik doktorası, Oxford'da ise bilim tarihi konusunda doktora sonrası çalışmalar yaptıktan sonra 1960'da Robert Kolej'de fizik hocalığı yapmak üzere İstanbul'a geldi. 1970'lerden sonra yurtdışında çeşitli kentlerde yaşadık-tan sonra, 1993'te İstanbul'a, Robert Kolej olarak bıraktığı Boğaziçi Üniversitesi'ne geri döndü. Yazarın Atina, Venedik ve Antik Çağ Türkiye'si üzerine de rehber kitapları var.

Strolling Through Istanbul, yayımlandığı zamandan bu yana, rehber olmasının yanısıra sıcak üslubuyla da meraklıların ilgisini çeken bir kitap oldu. Freely, *Saltanat Şehri İstanbul* kitabında bir adım daha ileri gidiyor ve rehber kısmını iyice arka plana atarak kentin hikâyesini ön plana çıkartıyor. Kitap, ilmi araştırma ölçütlerine tam anlamıyla uymuyor, çünkü dipnotu yok. Ama sonunda verilen ve her birinden alıntı yapıldığı anlaşılabilir bibliyografyası, kitabın ilk izlenimin aksine titiz bir ilmi çalışmanın ürünü olduğunu gösteriyor. Bir fizikçi olarak ilmi araştırma yöntemlerini gayet iyi tanıyan Freely, bunun

John Freely
Saltanat Şehri İstanbul
İletişim Yayınları, 392 s.,
8 sayfa albüm, İstanbul 1999.

üzerine usta hikâyeciliğini de ekleyerek keyifle okunan bir eser vermiş. Bunu özellikle kentin tarihine ait kaynakların gayet kıt olduğu erken dönemlere ait bölümlerde görmek mümkün. Arkeolojinin ve klasik yazılı kaynakların yanısıra edebi kaynaklardan yaptığı alıntılar, metni alışılmış tarihi metinlerinden daha renkli kılıyor. Yapıtlarının çoğu kaybolmuş oyun yazarlarının metinlerinden ve şiirlerden, İstanbulluların daha o zamanlar sefahate, zevke ve safaya olan düşkünlüğünü gayet güzel anlatıyor. Hele Büyük Konstantin döneminin epigramlarında anlatılan aşklar, kolaylıkla romantik bir hayale dönüştürebileceğimiz Roma İstanbulu'nda da bizim gibi insanların yaşadığını hatırlatarak ayaklarımızı yere bastırıyor. Gündelik hayata dair ayrıntılardan bizi haberdar eden böyle hikâyelerle, saltanat ailesinin entrikaları dolu, neredeyse beyaz dizileri andıran hikâyeleri yan yana kentin hayatını dengeli biçimde betimliyor. Her ne kadar bazı dönemlerle ilgili gündelik hayat hikâyesi bulunmasa da, bir sonraki dönemi anlatan kısımda gündelik hayatın başka başka surları okuyucuyu yine şaşırtıyor.

Freely'nin bir başka başarısı, şehirde neredeyse hiç değişmeyen bazı şeyleri, okuyucunun gözüne sokmadan anlatması. Sözelimi kaçak yapılar ve kaçak katlarla ilgili

üzerine usta hikâyeciliğini de ekleyerek keyifle okunan bir eser vermiş. Bunu özellikle kentin tarihine ait kaynakların gayet kıt olduğu erken dönemlere ait bölümlerde görmek mümkün. Arkeolojinin ve klasik yazılı kaynakların yanısıra edebi kaynaklardan yaptığı alıntılar, metni alışılmış tarihi metinlerinden daha renkli kılıyor. Yapıtlarının çoğu kaybolmuş oyun yazarlarının metinlerinden ve şiirlerden, İstanbulluların daha o zamanlar sefahate, zevke ve safaya olan düşkünlüğünü gayet güzel anlatıyor. Hele Büyük Konstantin döneminin epigramlarında anlatılan aşklar, kolaylıkla romantik bir hayale dönüştürebileceğimiz Roma İstanbulu'nda da bizim gibi insanların yaşadığını hatırlatarak ayaklarımızı yere bastırıyor. Gündelik hayata dair ayrıntılardan bizi haberdar eden böyle hikâyelerle, saltanat ailesinin entrikaları dolu, neredeyse beyaz dizileri andıran hikâyeleri yan yana kentin hayatını dengeli biçimde betimliyor. Her ne kadar bazı dönemlerle ilgili gündelik hayat hikâyesi bulunmasa da, bir sonraki dönemi anlatan kısımda gündelik hayatın başka başka surları okuyucuyu yine şaşırtıyor.

Freely'nin bir başka başarısı, şehirde neredeyse hiç değişmeyen bazı şeyleri, okuyucunun gözüne sokmadan anlatması. Sözelimi kaçak yapılar ve kaçak katlarla ilgili

üzerine usta hikâyeciliğini de ekleyerek keyifle okunan bir eser vermiş. Bunu özellikle kentin tarihine ait kaynakların gayet kıt olduğu erken dönemlere ait bölümlerde görmek mümkün. Arkeolojinin ve klasik yazılı kaynakların yanısıra edebi kaynaklardan yaptığı alıntılar, metni alışılmış tarihi metinlerinden daha renkli kılıyor. Yapıtlarının çoğu kaybolmuş oyun yazarlarının metinlerinden ve şiirlerden, İstanbulluların daha o zamanlar sefahate, zevke ve safaya olan düşkünlüğünü gayet güzel anlatıyor. Hele Büyük Konstantin döneminin epigramlarında anlatılan aşklar, kolaylıkla romantik bir hayale dönüştürebileceğimiz Roma İstanbulu'nda da bizim gibi insanların yaşadığını hatırlatarak ayaklarımızı yere bastırıyor. Gündelik hayata dair ayrıntılardan bizi haberdar eden böyle hikâyelerle, saltanat ailesinin entrikaları dolu, neredeyse beyaz dizileri andıran hikâyeleri yan yana kentin hayatını dengeli biçimde betimliyor. Her ne kadar bazı dönemlerle ilgili gündelik hayat hikâyesi bulunmasa da, bir sonraki dönemi anlatan kısımda gündelik hayatın başka başka surları okuyucuyu yine şaşırtıyor.

Freely'nin bir başka başarısı, şehirde neredeyse hiç değişmeyen bazı şeyleri, okuyucunun gözüne sokmadan anlatması. Sözelimi kaçak yapılar ve kaçak katlarla ilgili

üzerine usta hikâyeciliğini de ekleyerek keyifle okunan bir eser vermiş. Bunu özellikle kentin tarihine ait kaynakların gayet kıt olduğu erken dönemlere ait bölümlerde görmek mümkün. Arkeolojinin ve klasik yazılı kaynakların yanısıra edebi kaynaklardan yaptığı alıntılar, metni alışılmış tarihi metinlerinden daha renkli kılıyor. Yapıtlarının çoğu kaybolmuş oyun yazarlarının metinlerinden ve şiirlerden, İstanbulluların daha o zamanlar sefahate, zevke ve safaya olan düşkünlüğünü gayet güzel anlatıyor. Hele Büyük Konstantin döneminin epigramlarında anlatılan aşklar, kolaylıkla romantik bir hayale dönüştürebileceğimiz Roma İstanbulu'nda da bizim gibi insanların yaşadığını hatırlatarak ayaklarımızı yere bastırıyor. Gündelik hayata dair ayrıntılardan bizi haberdar eden böyle hikâyelerle, saltanat ailesinin entrikaları dolu, neredeyse beyaz dizileri andıran hikâyeleri yan yana kentin hayatını dengeli biçimde betimliyor. Her ne kadar bazı dönemlerle ilgili gündelik hayat hikâyesi bulunmasa da, bir sonraki dönemi anlatan kısımda gündelik hayatın başka başka surları okuyucuyu yine şaşırtıyor.

Jüstinyen'in (527-565) çıkarttığı bir ferman, bugünün İstanbul'unu tanıyan herkesi acı acı gülümsetir: "Saltanatlı şehrimizin en hoş yanlarından biri deniz manzarasıdır ve bunu muhafaza etmek için, deniz kıyısından otuz metre içeriye kadar inşaat yapılmasının yasak olduğunu buyurmuştuk. Bazı kişiler bu kanunu ihlal etmenin yolunu buldular. Önce bu kanuna uygun binalar yapıyor; sonra bunların önüne, ama deniz manzarasını kestiği halde kanuna ters düşmeyen çardaklar yapıyorlar; daha sonra da çardağın altına bir bina kondurup nihayetinde de çardağı söktüp atıyorlar. Her kim ki bu yola başvurur, yapmış olduğu bina kendisine yıktırılır ve tazminat olarak dört buçuk kilo altın öder" (s.108). Bu örneğin yanısıra, tarihsel sürekliliği olan başka örnekler de var: Bizans'ın meczup azizlerinden, Osmanlı Kalendarileri'ne ulaşan ve meczuplukla kutsallığı harmanlayan halk inançları; hiçbir dönem şehirden eksik olmayan dilenciler; ardi arkası kesilmeyen saray entrikaları; şekil değiştirse de soylular ya da sermayedarlarla, sıradan insanlar ya da çalışan kesim arasındaki siyasi zıtlama; zaman zaman şehre hükmeden dinsel bağnazlık (ve de gayet güncel bir konu olan depremler)...

Freely'nin hükümdarlardan söz ederken kullandığı yalın Amerikanvari üslup, özellikle Osmanlı dönemiyle ilgili kısımlarda, yurdumuzun tarih okuyucularına yadrgatıcı gelebilir. Ama Roma ya da Bizans hükümdarlarından nasıl Konstantin ya da Jüstinyen gibi bahsetmiş, Osmanlı hükümdarlarından da Mehmet, Selim, Süleyman diye bahsediyor.

Evliya Çelebi, Freely'nin çok sevdiği bir Osmanlı yazarı. Çelebi'nin renkli üslubuyla anlattığı İstanbul'a dair hikâyeleri sık sık alıntılıyan Freely'nin, bilerek ya da bilmeden onun çağdaş ve "ecnebi" bir versiyonu olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Hiç şüphesiz Freely'nin kaynak kullanımı Evliya'nınkiyle kıyaslanmayacak kadar sistematli. Sonuçta biri bu şehirde doğup, büyüüp kendisini bu şehrin tarihini anlatmaya adanmış, diğeri ise otuzlu yaşlarının ortalarında bir yabancı olarak geldiği bu şehre tutulup onun üzerine iki büyük eser yazmış hikâye ustaları.

Kitap, İstanbul tarihini başlangıcından bugüne dek bir bütün olarak sunmasıyla istisnai bir yerde duruyor. Biraz abartılı bir tanım olsa da, özellikle popüler tarih kitaplarıyla tarih dersi kitaplarında, İstanbul'un tarihi ya 1453'te biter, ya 1453'te başlar. Popüler kuldarda koşan çoğu Batılı tarihçi ve Bizans tarihçisi için Constantinople eşsiz bir kenttir ve Türk işgaliyle bu eşsiz kentin yerine, üzerinde durmaya değmeyecek bir İslâm kenti kurulur. Popüler Osmanlı tarihçileri içinse İstanbul 1453'te başlar. Fatih'in yeniden kurduğu kentin, köhnemiş Bizans kentiyle uzaktan yakından alakası yoktur. Oysa kentin hikâyesini böylesine kesintisiz okuyunca hem süreklili-

ğin, hem farklılığın hem de değişimin bir arada sürdüğünü görmek mümkün. Havariler Kilisesi-Fatih Camii ya da Makro Emvolos-Mercan Uzunçarşı sürekliliğini anlatan Freely'den Bovis Forumu-Muratpaşa Camii, Konstantin Forumu-Atik Ali Paşa Camii, Tauri Forumu-Beyazıt Camii gibi sosyal merkez mekanlarının değişime uğrayarak varlıklarını sürdürdüklerini de vurgulaması beklenirdi. Ama sunu da unutmamak gerekir ki, tarihçi olmayan okuyucuya sunulan bu 350 sayfalık metinde, İstanbul'la ilgili her şeyi bulmayı beklemek haksızlık olur. Bu kitap, konuya biraz ilgi duyan okuru epey bilgilendirecek, daha meraklılarını da zengin kaynakçasıyla yeni araştırmalara yönlendirecek bir eser. Tarihin yeniden geniş kitlelerin ilgisine mazhar olduğu şu dönemlerde, popülist söylemlere kapılmadan ve esas hikâyeden sapmadan yazılacak bu türden popüler tarih kitaplarına çok ihtiyaç var.

Ancak kitabın ilk baskısında yer almayan indeks ve bibliyografyanın yeni baskılarında eklenmesi şart. Özel isimlerin yazımındaki teknik kökenli karmaşıklık da, yeni baskıda giderilmek üzere düzeltilmeyi bekliyor.

"Tüccarzade İbrahim Hilmi" konusuna Duyulan İlgiye Teşekkür

OSMAN KAFADAR - FARUK ÖZTÜRK

Tarih ve Toplum dergisinin 191. sayısında (Kasım 1999) yayımlanan Başak Ocak Gez'e ait "Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracan Üzerine..." başlıklı yazı, her şeyden önce bizi oldukça sevindirdi. Bunun nedeni eğitim ve kültür tarihimizde yayınlara ve yayıncılık hizmetleri ile emeği geçmiş bir aydınımızın bu alandaki çalışmalarına (kısaca da olsa) derli-toplu bir şekilde değinmekti. İlk olarak¹ hazırladığımız makale² ile yine ilk olarak,

1 Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracan'ı konu edinen Tarih ve Toplum C. 13-78, Haziran 1990, H. Kılıç İmzasıyla "Bir Yarıncıya Göre Felaketlerimizin Esbabı" adlı bir yazı ve A. Kaynaradağ'ın "Atatürk'ün Kitapları ve Hilmi Kitabevi" (Kitap Belleten, Ağustos, 1963, s. 2) adlı makale söz konusudur. Fakat bu yazılar başlı başına Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracan'ın eğitim ve kültür dünyamıza yaptığı katkılarna ve eserlerinin düşünsel önemine dikkat çekmek için yazılan yazılar olmanın ötesindedir.

2 Osman Kafadar-Faruk Öztürk, "Cumhuriyet Nesillerinin Unuttuğu Bir Aydın Tüccarzade Hilmi ve Avrupalılaştırmak", Tarih ve Toplum, c. 27-161, Mayıs 1997, ss. 5-10.

ÇIKINTAŞ

loji öğrenimi gördü (1936-1940). Çivi yazıları uzmanı ve Sümerolog İstanbul Arkeoloji Müzelerinde görev yaptı (1940-1972). Emekli olduktan sonra alanındaki çalışmalarına yazar olarak devam etti. Eşi Topkapı Sarayı Müzesi Müdür Kemal Çığ idi. Sümer tarihi, kültürü ve çiviyazılarıyla ilgili ilmî makaleleri *TTK Belleten*, *Bilim ve Ütopya* başta olmak üzere çeşitli dergi ve gazetede yayımlandı. H. B. Kızılay ve yabancı uzmanlarla Sümer çiviyazıları ve İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki Boğazköy tabletleriyle ilgili sekiz ciltlik ortak eseri 1944-1969 arasında MEB Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünce yayımlandı. Alman Arkeoloji Enstitüsü ve İÜ Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü şeref üyesidir. **Eserleri/İnceleme-Araştırma:** *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni* (İst.1995), *Sümerli Ludingirra* (Geçmişe Dönük Bilimkurgu, İst.1996), *İbrahim Peygamber* (Sümer Yazılanına ve Arkeolojik Buluntulara Göre, İst. 1997), *İanna'nın Aşkı* (Sümer'de İnanç ve Kutsal Evlenme, İst. 1998), *Hititler ve Hattuşa* (Istar'ın kaleminden, İst. 2000). **Çocuk kitabı:** *Zaman Tüneli ile Sümer'e Yolculuk* (Ank.1993). **Çeviri:** *Tarih Sümer'de Başlar* (S.N. Kramer'den, Ank.1990).

Kay.: TBEA 1/250. ♣G. OKUTAN

ÇIĞ'TAY, Gafurov Galiesgar Möğiyın oğlu (?-22.8.1942): Tataristan yazarı, hikâyecisi, İslâm dini bilginidir. Rusya'nın Kazan vilâyetinin Çistay ilçesinin Çetren (bugünkü adıyla - Yaña İbray) köyünde bir imam ailesinde dünyaya geldi. Annesi Fatma, babası Möğiyın, dedesi imam Ehmetcan'dır. İlk eğitimi köyünde, daha sonra 1883-1891 yıllarında Çistay medresesinde okudu, dinî ve beşerî fenlerle birlikte, Arapça ve Farsça da öğrendi. Medreseyi bitirince, doğduğu köyde öğretmenlik yaptı. 1899 yılından itibaren Bozawlık şehrinde imam olarak çalıştı, orada erkek ve kız çocukları için okul açtı. Aynı yıllarda, *Tercüman* gazetesi için makaleler, edebî parçalar yazmaya başladı. Bir yazar olarak, iki bölümden oluşan *Tutam* adlı, kadın haklarını savunan ahlakî hikâyesiyle tanındı. Eserde, sadece kendisini değil, başkalarını da düşünen, onların haklarını savunmak için savaştıkları görüşlü Tatar kadını tipini romandaki Galime vasıtasıyla gösterdi. Eğitim-öğretim işini, ailedeki çocuk yetiştirmeyi, dini skolastikten arındırıp, o zamana uygun olarak yapılması gerekliliğini öne sürdü. Eserin birinci bölümü 1905 yılında Orenburg'da, ikinci bölümü 1906 yılında Cayek şehrinde basılan *El-Gasre'l-Cedid* adlı gaze-

tede yayımlandı, eser halk tarafından beğenilirken, ulema tarafından eleştirildi. 1908'de eser, bir ciltte kitap hâlinde basıldı. Çığ'tay'ın 1909 yılında neşredilen *İsabet (Döreslekke yul)* adlı sosyo-politik konuları içeren kitabı da basında büyük tepkilere yol açtı. Bazı skolastik dini dogmalarını eleştiren bağımsız düşünceleri için yazara karşı tüm kadimciler cephe aldı. İmamlık görevine devam için Ufa'daki Diniya Nezaretinde kadıların karşısında fikirlerinden vazgeçmek zorunda kaldı. 1. Dünya Savaşı döneminde, çağdaşı olan Fatih Emirhan, Zahid Nurkin, Zekeriya Sadretdinov gibi kişilerle birlikte, Kazan'da basılan *Koyaş (Güneş)* adlı gazetenin idaresinde çalıştı, 1916'da Ufa'ya taşınıp, Zakir Kadiyri'nin *Tormış (Hayat)* gazetesinde çalıştı. İhtilâlden sonra Moskova'daki SSCB halklarının Merkez Neşriyatında, daha sonra sekiz sene boyunca Moskova'da basılan *Fen hem Din* dergisinde muharrirlik yaptı. 2. Dünya Savaşı başlamadan önce doğduğu topraklara dönerek vefat etti. Mezarı doğduğu köyün İske İbray adlı mezarlığındadır. **Eserleri:** *Tutam*, (2. Bs., Kazan 1908), *Meçe ile Tölke* (Kedi ile Tilki), *Masal*, (Kazan 1908) *İsabet*, (Kazan 1909).

Kay.: M. Gaynullin, *Tatar Edipleri* (Tatar yazarları), Kazan 1978, s. 123-135. ♣R. DAUTOV

ÇIĞIRAÇAN, İbrahim Hilmi (1880-1963): Yayımcı ve yazar. Tulca'da doğdu. Yayımcılığa, İstanbul'da Bâbüli caddesinde açtığı İslam Kütüphanesi ile genç yaşlarda başladı (1896). Daha sonra Kütüphaneyi İslâm ve Askerî'yi kurdu. Cumhuriyetin ilânından sonraki yıllarda Hilmi Kitap Evini çalıştırdı. Çocuklar için okuma kitabı, sosyal konulu eserler ve oyun yazdı. İstanbul'da öldü. **Eserleri/Çocuk kitabı:** *Altın Kitap* (1911). *Oyun: Aşk mı Zafer mi, Yakup ve Roziya* (1911) *Aşk ile Zafer Arasında Yakup ve Roziya* (Bir perdelik haile, 2.bs. İst.1930). **Sosyal:** *Avrupalılaşmak, Felâketlerimizizin Esbabı* (1916).

Kay.: CDTTB s. 99; TDVİA 8/299-300; TDEA 2/140. TİB. s.16; TTA s.112. ♣N. YILDIZ

ÇIĞIRAN, Feryadî, bk. ÇIĞIRAN, Mustafa

ÇIĞIRAN, Mustafa, bk. ÇAĞIRAN, Mustafa

ÇIKINTAŞ, Abdülaziz Halis (1867-1935): Şair. Diyarbakır'da doğdu. Burada rüştiyeyi bitirdi. Meclis-i İntihab-i Hükkâm tarafından kendisine verilen belge ile 5. Sınıf Nâipliğe uygun görülerek Kudüs'ün Halilürrahman ilçesine tayin edildi (1890). Daha sonra Hakkari'ye

030846

ÇIĞIRAÇAN, İbrahim Hilmi

-
- 1 İSMAİL ERŞAHİN, Tüccarzade İbrahim Hilmi Çğıraçan hayatı ve eğitim görüşleri, Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2004
 - 2 MEHMET DOĞRUL, Tüccarzade İbrahim Hilmi'de modernleşme, Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011

Cumhuriyet Nesillerinin Unuttuğu Bir Aydın

Tüccarzâde Hilmi ve “Avrupalılaşmak”

OSMAN KAFADAR - FARUK ÖZTÜRK

Romanya'nın Tuna deltası yakınlarındaki Tulça kasabasında 1876 yılında doğan Tüccarzâde İbrahim Hilmi (Çığıracan) 1883 yılında ailesiyle birlikte İstanbul'a göç ederek ilköğrenimini burada tamamlar.¹ Ekonomik sıkıntılar nedeniyle okul eğitiminden meslek hayatına geçen İ. Hilmi, ilkin terzilikle uğraşır. Fakat onun gönlü hep okumak, öğrenmek, aydınlanmak ve aydınlatmak isteğiyle doludur. İş dönüşü aldığı kitapları okuyup bitirmeye ayırır bütün gecelerini. Daha sonraları matbaalarının kuruluşunda amele olarak çalıştığı *İkdam* gazetesinde değişik görevlere geçerek yayıncılık dünyasına girer.

Yıllarca Babiâli meslek hayatı içerisinde kendi kendini yetiştirerek, eğitim ve kültür dünyamıza, cesur girişimciliği ve gayretli yayıncılığı ile

destek olmaya çalışır. O inanıyordu ki, başımıza gelenler hep bilgisizliğimizden, miskinliğimizden, tembelliğimizdendir. Böyle olduğu halde, İbrahim Hilmi'nin, yayın hayatımıza, dolayısıyla eğitim ve kültürümüze önemli katkısı olan çalışmaları, yazdığı kitaplar, yayınladığı okul kitapları vb. eserleri adeta unutulur. Kendisinden ve kaleme almış olduğu eserler içerisinde özellikle *Avrupalılaşmak* isimli kitabından, ne batılılaşmak konusundaki görüşleri sıfırlanarak inceleyen Tarık Zafer Tunaya (*Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, 1960), ne çağdaşlaşmayı seküler anlamda Cumhuriyete gidişin zorunlu bir tarihsel gelişimi ekseninde kuramsal çerçeveye oturtmaya çalışan Niyazi Berkes (*Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 1964), ne Türk düşüncesinin çağdaşlaşma tarihini yazan Hilmi Ziya Ülken (*Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 1966) ve ne de Türk aydınının çağdaşlaşma konusu üzerinde doktora tezi hazırlayan Abdullah Kaygı (*Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma*, 1992) bahseder. Bu durum, hem yazdığı eserlerle hem de Meşrutiyet'in ve Cumhuriyet'in önemli aydınlarının eserlerini yayınlamak

olarak Türk düşünce hayatına ve topluma maleden Babiâli'nin bu kıdemli yayıncısının hak etmediği bir tutumdur. Bununla birlikte, onun özellikle yayıncılık yönüne işaret eden Osman Ergin ve Ahmet Cevat Emre ilk akla gelen isimlerdir. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*'nin V. cildinde II. Meşrutiyetin ilanından sonraki yıllarda ve Cumhuriyet'ten sonra Kur'an'ın Türkçe tercümesinin yayınlanmasında Tüccarzâde'nin çabasına değinir.

Gerçekten de İbrahim Hilmi'nin Türk düşünce tarihindeki yeri, Cumhuriyet'in kadirbilmez aydınlarının utancısıdır. Bugüne kadar onun hiçbir eseri, yeni alfabe ile Cumhuriyet nesillerine kazandırılmış değildir. İbrahim Hilmi'den sözeden Yahya Akyüz, ondan *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri* (1848-1940) adlı çalışmasında “Devrin problemlerini deşenlerden...” (1978, s. 88-89, 139-140) diyerek İbrahim Hilmi'nin *Maarifimiz ve Servet-i İlmiyemiz* adlı eserindeki eğitim ve öğretmenlerle ilgili görüşlerine değinir. *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1985'e)*'nde ise “Dönemin yazarlarından İbrahim Hilmi (Tüccarzâ-

1 Tüccarzâde İbrahim Hilmi, özellikle yayın hayatını kendi eseri olan **Fihri-i Kitaphane-i Hilmi** (İstanbul, 1337) adlı eserinde anlatır. Hakkındaki diğer yazılar için bkz. Nurettin Albayrak, “Çığıracan, İbrahim Hilmi” maddesi, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c.8; R. Ekrem Koçu, “Çığıracan, İbrahim Hilmi” maddesi, **İstanbul Ansiklopedisi**, c.7; “Çığıracan, İbrahim Hilmi” maddesi, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, c.2, Dergah Yayınları; “Çığıracan, İbrahim Hilmi” maddesi, **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, c.3

MADDE TAYİNİNDEN
SONRA KULLANILAN

94852

BAŞAK OCAK

29 NISAN 2004

BİR YAYINCININ PORTRESİ:
TÜCCARZÂDE
İBRAHİM HİLMİ ÇİĞİRAÇAN

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	94852
Tas. No:	920.4 916

MÜTEFERİKA

İstanbul 2003

TÜCCARZÂDE İBRAHİM HİLMİ'NİN
AVRUPALILAŞMA İDEALİ

*

Coşkun Çakır*
Cemil Hakan Korkmaz**

İSAM
195104

Çığıracan İbrahim Hilmi

"Tanzimat-ı Hayriye'den 75 yıl sonra Avrupalılaşımanın
gerekliliğine dair bir eser yazma ihtiyacını hissetmek,
ülke için ne acı bir durumun göstergesidir."*

Tüccarzâde İbrahim Hilmi

Tüccarzâde İbrahim Hilmi (1876-1963), gerek yayıncılık alanındaki faaliyetleri nedeniyle gerekse de Tanzimat'tan Meşrutî yönetime evrilen çizgideki düşünsel değişimlerin izlenebilmesi için önemli bir kaynak olma niteliğini taşımaktadır. Her nasılsa Osmanlı düşünce tarihi içinde gözden uzaklarda bırakılmış ve unutulmaya yüz tutmuş bir isim olan Tüccarzâde, Osmanlı sonrasında hayata geçirilen ulus devlet projesinin güçlü bir figürüdür.¹ Askerî, siyasî, iktisadî, toplumsal,

* Prof. Dr. Coşkun Çakır, İstanbul Şehir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü.

** Cemil Hakan Korkmaz, İstanbul Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi

* Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Avrupalılaşıma*, Yay. Haz. Osman Kafadar, Faruk Öztürk, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 1997, s. 21.

¹ Daha çok yayıncı kimliği çerçevesinde hazırlanmış olan bir çalışmanın adı burada anılmaya değer. Başak Ocak, *Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığıracan*, İstanbul, Müteferrika Yayınları, 2003. Ayrıca

edebî ve eğitimle ilgili alanlarda kitaplar yazan ve yayınlayan Tüccarzâde sadece yayıncı kimliğiyle değil, bir düşünce adamı olma niteliğiyle de Osmanlı-Türk modernleşme tarihi içerisinde önemli bir ses-tir. Kitabhâne-i İntibah adlı 18 eserden oluşan serinin içindeki altı kitabın yazarlığını yapan Tüccarzâde, söz konusu düşüncelerini en çok bu seri içinde yer alan eserlerinde göstermiştir. Nitekim burada ortaya koyulacak olan çalışmada, söz konusu seri içinde en fazla göze çarpan Avrupalılaşıma (1916) isimli metninden yola çıkılarak Türk modernleşmesinin ana damarlarına ilişkin tarihsel ve toplumsal bir gözlemden yararlanılmaya çalışılacaktır.

Avrupalılaşıma, III. Selim reformlarından Osmanlı'nın parçalanmasına ve oradan da Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus kurgusunun entelektüel ve işlevsel rollerine kadar birçok konuyu içinde barındıran genişliktedir. Bu nedenle metnin dayandığı temeller ve ortaya koyduğu yaklaşım, aynı zamanda bu çalışmanın izleyeceği yol haritasını da vermektedir. Diğer yandansa söz konusu yaklaşımın Batılı değerleri algılama biçimleri ve Osmanlı modernleşmesinin gereklilikleri üzerine olan kabulleri ile uygarlığın evrensel anlamdaki tanımlamaları üzerindeki birtakım esaslı sorunlar üzerine eleştirel değerlendirmeleri de çalışmanın var olma nedenini oluşturur. Kaldı ki söz konusu eleştirel yaklaşım, aynı zamanda bir bütün olarak Avrupalılaşıma düstürünün varlığına karşı yapılan itirazın bir parçası olarak dile getirilmektedir. Sonuç olarak herhangi bir coğrafya, siyasal alan ya da uygarlığı örnek olarak sunacak teleolojik tarih görüşüne karşı yapılacak olan itirazlar, Avrupalılaşımanın nimetlerine övgüler düzen yaklaşımların sağlıksız yanlarını göz önüne sermek amacını taşımamalıdır. Bu itibarla Tüccarzâde'nin Avrupalılaşıma atfettiği anlamın sorgulanması, yukarıda anılan gerekliliklere bağlı olarak yapılacaktır.

Tüccarzâde İbrahim Hilmi'nin Avrupalılaşıma düşüncesine ilişkin savunusu maddi ve manevi alan ayırımına ilişkin parçalanmaya dayanmaktadır. Bu itibarla Osmanlı'nın modernleşme sürecinin sancılı ve geri dönüşlerle dolu tarihsel sürecini maneviyatın dayandığı köklere olan hayranlıkla sarmalamak, daha çok halkın moral değerlerini göz etmek noktasında ön plana çıkar. Aynı zamanda anılan bu durum, Tüccarzâde'nin manevi alanı yücelterek Avrupalılaşımanın

Çığırcaçan

TÜCCARZÂDE İBRAHİM HİLMİ VE OSMANLI'NIN UĞRADIĞI FELÂKETLERİN SEBEPLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

MELEK DOSAY GÖKDOĞAN

Tüccarzâde İbrahim Hilmi (Çığırcaçan) 1876 yılında Romanya'da doğmuş, çocukluğunda ailesiyle birlikte İstanbul'a göç etmiş, sosyal ve milli meselelerimizi incelemiş bir aydınımızdır. Daha çok yayıncılığıyla tanınan İbrahim Hilmi'nin 1896'da "Kitâbhâne-i İslâm" adıyla kurmuş olduğu yayınevi, daha sonra askeri kitaplar da yayınladığı için "Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî" adını alarak devam etmiş ve Cumhuriyet'ten sonra da "Kitâbhâne-i Hilmi" adıyla yayın faaliyetini sürdürmüştü¹.

İbrahim Hilmi matbaasında tarih, edebiyat, siyaset, din ve sosyal konularda 1000'den fazla kitap yayınlamış, bunların yanı sıra okul kitapları, özellikle de alfabeler basarak eğitime de katkıda bulunmuştu. Okul kitaplarına ve alfabelere ilk defa resim koyduğunu ifade etmişti. Bu kitapların bir kısmını kendisi yazmıştı. Meşrutiyet'in ilânından sonra ilk resimli günlük gazeteyi de o çıkarmıştı.

İbrahim Hilmi'nin bu parlak ve takdire şayan yayın faaliyetlerinin yanı sıra, bizi burada asıl ilgilendiren etkinliği kendi yazmış olduğu fikir eserlerinde ortaya koyduğu düşünceleridir. "Kitâbhâne-i İntübâh" (Uyanış Kütüphanesi) adını taşıyan seri kitapları 1912 yılında, Balkan Harbi'nin en elim safhasında, yani Çatalca müdafaası esnasında yayınlamaya başlamıştı. Bu külliyyatı hazırlama amacının, Balkan Harbi felâketlerinin sebeplerini tamamiyle ortaya koymak olduğunu, bunun için kaleme ve nakden her türlü fedakârlığa katlanmaya hazır olduğunu ve bu kitapları sermayesine satacağını ifade etmişti². Bu külliyyatta 18 kadar eser yayınlamış, bunların bir kısmını kendisi yazmış, bir kısmı da başka yazarların eserleriydi. İbrahim Hilmi'nin yazdığı kitaplar *Zavallı Millet* (1912), *Milletin Hataları* (1912), *Milletin Kusurları* (1912), *Türkiye Uyan* (1913), *Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz* (1913), *Balkan Harbi'nde Neden Münhezim Olduk?* (1913), *Avrupahlaşmak* (1916) idi.

Vatanperver İbrahim Hilmi'yi intibâh serisini çıkarmaya yönelten en önemli faktör, bir süredir, özellikle de son asırda arka arkaya uğranılan felâketlerin ve yenilgilerin hiçbirinden ders alınmayıp, içtimai şartlarımızın son derece hissiz ve lâkayd olmasıydı. Bu eserciklerle umuma ve orduya her zaman tamiri ve ıslahı müm-

¹ Nuri Akbayar, "Osmanlı Yayıncılığı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 6, s.1685.

² İbrahim Hilmi, *Zavallı Millet*, Kitâbhâne-i İntübâh Sayı: 1, Matba-ya Hayriye ve Şürekâsi, İstanbul, 1912.

XIII. Türk Tarih Kongresi

Ankara, 4-8 Ekim 1999

Kongreye Sunulan Bildiriler

III. cilt/II. kısım, Ankara-2002,

s. 739-744

DN: 86576

MADDE TAYINLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

